

ZAKLJUČAK

Narodnooslobodilački pokret u Jugoslaviji izvojevao je odlučujuće vojne i političke pobjede u periodu 1941-1943. godine. Na njihovoj osnovi izmijenio se opšti odnos političkih i klasnih snaga stoje, samo po sebi, uticalo na još brže snaženje i širenje narodnooslobodilačke borbe i jačanje revolucionarnih snaga u zemlji. Odlukama Drugog zasjedanja AVNOJ-a ozakonjene su izmjene državnog i društvenog uređenja koje su u tom vremenu izvršene u Jugoslaviji. Ali, i od tada je put do konačne pobjede i oslobođenja cijele Jugoslavije bio vrlo težak, ispunjen snažnim i neprekidnim otporom jakih snaga nacističke Njemačke koje je ona imala u Jugoslaviji i na Blakanu (2. oklopna armija, Grupa armija E i drugi sastavi), i šarolikih kvislinških vojnih formacija i pokreta koji su, oslonjeni na te okupatorove snage i ne samo na njih, ulagali krajnje napore da spriječe pobjedu naše socijalističke revolucije.

Dvadeset sedma divizija, osnovana nepuna dva mjeseca pred istorijske odluke u Jajcu, svoj ratni put je završila 25. maja 1945. godine, šesnaest dana poslije kapitulacije nacističke Njemačke, odnosno deset dana poslije kapitulacije njenih snaga u Jugoslaviji. Za tih devetnaest i po mjeseci rata (ukupno 595 dana) brigade u njenom sastavu vodile su ukupno oko 500 borbi ne računajući borbe manjih jedinica, izviđačke aktivnosti, a ni dejstva neprijateljeve artiljerije i avijacije kad jedinice nisu bile u neposrednom dodiru sa neprijateljem). Većinom su to bila taktička borbena dejstva vezana za zadatke koje je imala Divizija ili njena glavnina. Intenzitet borbenih naprezanja jedinica bio je uslovljen operativnom situacijom. U pojedinim mjesecima (april, jun, jul, novembar i decembar 1944. godine) brigade 27. divizije bile su u borbi po 10 do 19 dana.

Od osnivanja pa do kraja rata, 27. divizija se borila na istočnobosanskom prostoru koji je, od kraja 1943. godine, bio za Narodnooslobodilačku vojsku jedno od najznačajnijih operativnih područja. Njegov takav značaj proizilazio je iz Titove kon-

cepcije daljeg vođenja rata i planova da se, u 1944. godine, težište operacija Narodnooslobodilačke vojske prenese iz zapadnih i centralnih krajeva Jugoslavije u Srbiju. U tim planovima su snage NOV i POJ u istočnoj Bosni (3. i 12. korpus) i oslobođene teritorije koje su one držale i kontrolisale imale vrlo značajno mjesto i ulogu. Zbog toga, i zbog velikog strategijskog značaja Srbije za opšti položaj nacističke Njemačke u Jugoslaviji i na Balkanu, njemačka komanda Jugoistoka je bila prisiljena da, takođe, posebnu pažnju posveti borbi protiv snaga NOV i POJ u istočnoj Bosni. Sticajem tih okolnosti, ta bosanska oblast je od decembra 1943. do početka septembra 1944. godine bila zahvaćena serijom operacija (i naših i neprijateljskih) koje su se nastavljale jedna na drugu gotovo bez prekida ili pak sa kratkim zatišjima (dok su se pregrupisale snage). A kada je počeo njemački slom na Balkanu, istočna Bosna je bila ono područje preko koga se, od sredine novembra 1944. do početka marta 1945. godine, izvukla cijela njemačka Grupa armija E.

U vrtlogu svih tih ratnih zbivanja bila je 27. divizija. Otuda je njen ratni život bio pretežno ispunjen borbom protiv njemačkih trupa koje su, gotovo po pravilu, u odnosu na nju uvijek bile nadmoćnije, a nerijetko i mnogostruko nadmoćnije i po broju vojnika i po naoružanju. U takvim okolnostima i u uslovima kada je njemačko komandovanje za to vrijeme dešifriralo radio-depeše i poznavalo namjere štabova NOV i POJ, počevši od Vrhovnog štaba pa naniže, među njima i 3. korpusa i divizija u njegovom sastavu, 27. divizija je bila s drugim jedinicama ili sama pet puta okružena od mnogo nadmoćnijeg neprijatelja. Dospjevši (svaki put zbog uslova ratovanja) u te taktički najteže situacije, ona se uvijek brzo i relativno lako probila ili izvukla iz okruženja. I ti njeni primjeri, kao i mnogi drugi u toku narodnooslobodilačkog rata, pokazuju kako za jedinice Narodnooslobodilačke vojske nije bilo bezizlaznih situacija. U svakoj od njih, za konačni uspjeh bitna su bila dva činioca: borilačke i moralno-političke vrijednosti jedinica divizije i sposobnost njihovog komandovanja da pravovremeno i bez oklijevanja preduzme i dobro organizuje proboj (ili izvlačenje) iz obruča u skladu sa situacijom kakva je na bojištu. Svi proboji, izuzev donekle na Romanovcu (25. decembra 1943. godine), izvršeni su bez značajnijih gubitaka za diviziju. Jedino je 16. muslimanska brigada, koja se sama našla u okruženju početkom aprila 1944. godine kod Goražda, u proboju imala značajnije gubitke. Ali ni ona nije bila borbeno onemogućena.

U više slučajeva pojedine brigade, glavnina ili cijela 27. divizija preduzimali su napade na nadmoćnije njemačke snage.

Svaki put kada se u njima ostvarilo iznenađenje (Bačkovac, Han-Pijesak, drum između Šekovića i Vlasenice, Drinjača i dr.) postizani su značajni taktički uspjesi, jer je neprijateljeva nadmoćnost bila za kraće ili duže vrijeme paralisana. Nekoliko puta su drski, ali na realnoj osnovi planirani i dobro organizovani prepadi (dva puta na neprijatelja u Zvorniku, jedan u Rogatici i dr.) dali potpune taktičke rezultate: dobro utvrđeni gradovi su zauzimali gotovo bez gubitaka.

Takođe, jedinice 27. divizije često su primjenjivale infiltracije u neprijateljev raspored i napadima s fronta i iz pozadine brzo su i sa manje gubitaka zauzimali utvrđeni neprijateljevi položaji. Takav način dejstva dao je naročito značajne rezultate u borbama protiv njemačkih snaga na drumu između Višegrada i Sokoca, u dolini Drine između Drinjače i Kozluka, i protiv četničke grupacije koja je nadirala kroz istočnu Bosnu ka Tuzli.

Međutim, kada se faktoru iznenađenja, posebno važnom u partizanskom ratu, nije poklanjala dužna pažnja, kada su se zapostavljale mjere obezbjeđenja, i kada se nije vodilo računa o ostvarivanju neophodne nadmoćnosti i uopšte o ekonomiji snaga, jednom riječju-kada je komandovanje bilo ispod nivoa potrebne efikasnosti, jedinice divizije nisu postizale moguće rezultate ili su doživljavale i neuspjehe. To se dešavalo nekoliko puta u ljeto 1944. godine u srebreničkom kraju, a i u napadima na neprijatelja u Rogatici, i u Vlasenici 8/9. januara 1945. godine.

Među najuspješnija ostvarenja 27. divizije tokom rata spadaju borbe protiv njemačkih snaga koje su se, novembra i decembra 1944. godine, probijale od Višegrada ka Sarajevu. Iako je neprijatelj imao opštu nadmoćnost od oko 8 do 10:1, trebalo mu je punih sedam dana da se probije kroz njen raspored i da savlada prostor od oko 50 - 60 km vazdušne linije. Dobro postavljenim zasjedama, miniranjem drumova, rušenjem objekata na njemu i napadima na bokove neprijateljevih kolona 27. divizija je tako usporila čelnu borbenu grupu Grupe armija E da ju je njemačko komandovanje moralo izvlačiti dejstvom posebnih snaga iz Sarajeva. A kada je neprijatelj ovladao komunikacijom od Višegrada do Sokoca i oko nje postavio stalna bočna osiguranja, iznenadnim udarom glavnine divizije na odsjeku između Sjemeća i Lijeske iznad Višegrada, na mjestu gdje neprijatelj nije očekivao napad, postignut je krupan uspjeh: u toku samo jedne noći uništeno je 186 njemačkih motornih vozila sa velikom količinom vojne opreme. To je jedan od najtežih gubitaka koje su na jednom mjestu i u jednoj borbi imale njemačke snage u svom povlačenju preko Makedonije, Kosova,

Srbije, Sandžaka i Crne Gore ka Sarajevu. Taj uspjeh i borbe 27. divizije koje su mu prethodile pokazuju koliko je neprijatelj bio ranjiv i gotovo nemoćan dok se kretao komunikacijom na koju je nalegala efikasna partizanska jedinica.

Tokom cijelog svog ratnog života 27. divizija je bila tipična združena partizanska jedinica. Obično je imala oko 3.000 boraca i starješina izuzev u ljeto 1944. godine, kada je spala na manje od 2.000) a njene brigade od 500 do 850 (a u pojedinim periodima i manje od 400) boraca. Oslanjajući svoje pozadinske jedinice i ustanove sve do pred kraj rata isključivo na tovarni transport (konji bosanske pasmine), a snabdijevanje prvenstveno na lokalne izvore i to, najčešće, preko organa narodne vlasti, brigade i divizija kao cjelina bile su vrlo pokretne jedinice visokih manevarskih sposobnosti. Ta pokretljivost bila je jedan od bitnih elemenata njihove opšte borbene sposobnosti i efikasnosti.

Od sredine ljeta 1944. godine sve jedinice su bile dobro naoružane lakim pješadijskim oružjem i snabdijevane municijom. U prosjeku su brigade imale oko 80 puškomitraljeza i mitraljeza, oko 120 automata, 3-4 minobacača 82 mm, 2-3 laka minobacača, po nekoliko (3-6, zavisno od snabdijevnosti municijom) ručnih protivtenkovskih bacača ili pušaka. Relativno visoka zasićenost jedinica automatskim oružjem nije umanjivala njihovu pokretljivost, jer se najveći dio municije nalazio kod boraca koji nisu bili opterećeni drugom opremom jer je, sem najnužnijih stvari, nisu ni imali.

Tako naoružane jedinice, manjeg brojnog stanja, obogaćene borbenim iskustvima i stalno obučavane za borbu, bile su vrlo efikasne u bliskoj borbi. S obzirom na to daje 27. divizija najveći dio vremena dejstvovala na planinskom i dobro pošumljenom zemljištu, prirodni ambijent joj je najčešće pružao mogućnost da bez teškoća prilazi objektima napada na blisko odstojanje ili pak da u odbrani dočekuje neprijatelja, takođe, sa sasvim bliskih odstojanja. Borba izbliza, prsa u prsa, i miješanje sa neprijateljem bili su prednost za jedinice divizije u odnosu na neprijatelja, i to ne samo po tome što su u tim situacijama u vatri automatskog oružja bile ravne sa neprijateljem, a izbjegavale vatru njegove artiljerije, jer sopstvenu nisu imale tokom cijelog rat, nego i zato što je u njima bilo razvijeno samopouzdanje. U ljeto 1944. godine, kada su brigade spale na oko 400 boraca, divizija je bila na vrhuncu borbene efikasnosti i moralno-političke čvrstine. U tom vremenu su pojedine čete, u kojima je bilo manje od 30 boraca, u bliskoj borbi rastjeravale po 200 - 300 četnika ili zelenokadrovaca, a pojedini bataljoni, koji nisu

imali više od 120 boraca, odbacivali su sastave iz 13. SS divizije jačine i do 400 vojnika.

U toku rata 27. divizija se - kao i ostale jedinice NOV i POJ - trošila, trpjela gubitke, doživljavala neuspjehe i manja osipanja svojih redova. Ali su u pokretu čiji je dio bila i, naravno, u njoj postojale snage i snažni motivi i uslovi da se teškoće prevazilaze i da se gubici, koji su neminovni u ratu, nadoknađuju novim borbenim i političkim uspjesima i novim borcima koji su pristizali u njene redove. Sve do kraja 1944. godine, popuna jedinica NOV i POJ u istočnoj Bosni je bila jedan od stalnih zadataka štabova i komandi i partijskih i skojevskih organizacija jedinica i svih organizacija NOP-a na terenu. Ona je u velikoj mjeri bila vezana ili uslovljena vojnim i političkim uspjesima koje su postizale jedinice (3. i 12. korpusa), opštom situacijom u zemlji i svijetu, ali i mobilizacijskim mogućnostima prostorija na kojoj su djelovale jedinice. Dok se borila na područjima gornjeg Podrinja, Romanije i Birča, koja su bila opustošena i znatnim dijelom raseljena, na kojima je politička diferencijacija bila završena ili se približavala završetku, jedinice 27. divizije su se (od decembra 1943. do početka septembra 1944. godine) stalno prorođivale: Trajni gubici su bili veći od priliva novih boraca. U tim krajevima, inače rijetko naseljenim, malo je bilo muškog odraslog stanovništva na slobodnim teritorijama koje se moglo mobilisati za borbu; priliv je jedino bio moguć razbijanjem kvislinških formacija (četnika, milicije, zelenog kadra i dr.) i prelaženjem njihovih vojnika na stranu NOP-a. Dok su trajale neprijateljeve ofanzivne operacije, te mogućnosti su bile ograničene, jer i kada je dolazilo do tučenja pojedinih takvih neprijateljevih dijelova, prisustvo jakih njemačkih snaga sprečavalo je pojedince iz tih kvislinških formacija da ih napuste. Tek kada je došlo do kolebanja i snažnijeg osipanja u redovima 13. SS divizije, koje je prvenstveno bilo posljedica udaraca što su joj zadale jedinice 3. i 12. korpusa NOVJ, a i situacije u zemlji, kada su oslobođeni Kladanj, Zvornik i Tuzla i dolina Spreče, stvorili su se uslovi da se jedinice popune i dostignu brojnu snagu od 750 do 850 boraca i starješina. I taj primjer pokazuje koliko su oružana i politička borba bila međusobno uslovljene i koliko su se stapale u jedinstven napor svih progresivnih snaga i organizacija NOP u borbi protiv okupatora i domaćih izdajnika.

Ali, i ta popuna, izvršena u septembru i oktobru 1944. godine, brzo se »istopila« u teškim dvomjesečnim borbama. Sve do tada, do pred kraj 1944. godine, najveći dio boračkog i starješinskog sastava 27. divizije poticao je sa teritorije istočne Bos-

ne, odnosno dok je u njenom sastavu bila 2. krajiška brigada - i iz Bosanske krajine. Međutim, od tada njene jedinice su pretežno popunjavane borcima sa teritorije Srbije i Kosova. U završnom periodu rata u njenim redovima su se zajedno borili Srbi iz Bosne i Hercegovine i iz Srbije, Hrvati i Muslimani iz Bosne, i Albanci sa Kosova. U manjem broju bilo je i Crnogoraca, Hrvata (iz Hrvatske) i Slovenaca i nekoliko desetina Italijana koji su u jesen 1943. godine prešli na stranu NOV i POJ. Tako je i po nacionalnom sastavu boraca i starješina 27. divizija postala i bila jedinica svih naroda Jugoslavije. Radom organizacija KPJ i Skoja u njenim redovima su stalno razvijani i učvršćivani borbena bratstvo i jedinstvo svih njenih boraca i starješina i svijest o pripadnosti zajednici jugoslovenskih naroda i narodnosti koja se stvarala na novim revolucionarnim osnovama tokom narodnooslobodilačkog rata.

Komandant 27. divizije Miloš Zekić sa štabom predaje orden bratstva i jedinstva 16. muslimanskoj brigadi, 28. maj 1945. godine, okolina Gradačca

Uporedo sa oružanom borbom 27. divizija je - kao i druge jedinice NOV i POJ - aktivno politički djelovala u krajevima gdje je operisala. Povremeno su i zadaci koje je dobijala po svojoj suštini bili pretežno političke prirode (u gornjem Podrinju, novembra 1943. i marta i aprila 1944. godine, u dolini Spreče, septembra i oktobra 1944. godine, itd.). I njih je rješavala i borbom ali i političkim djelovanjem. U svojim redovima je imala znatno (i po 5 do 10 puta) više komunista, članova KPJ i Skoja, nego što ih je bilo u krajevima gdje je operisala. Ali, komunisti

iz njenog sastava težili su uvijek da svoju aktivnost usklade sa organizacijama KPJ i Skoja na terenu, odnosno sa organima vlasti, i da djeluju prema političkim potrebama kraja i trenutka. U tom radu najviše su bili angažovani partijsko-politički rukovodioci od bataljona naviše, ali i jedan broj komandanata i drugih starješina. Pored drugih poslova i zadataka, komunisti iz 27. divizije često su radili ili pomagali oko uspostavljanja ili obnavljanja narodnooslobodilačkih odbora, učestvovali (u 1945. godini) u političkim pripremama za izbore lokalnih organa narodnih vlasti, više puta istupali na političkim zborovima i sličnim manifestacijama, a u proljeće 1944. godine su politodjel divizije i jedan broj političkih rukovodilaca bili angažovani na obnavljanju i uspostavljanju organizacija KPJ i Skoja u gornjem Podrinju. Naravno, svaki član KPJ i Skoja i veći dio boraca uvijek je bio politički angažovan u tumačenju politike NOP-a, aktualnih vojno-političkih događaja i u razobličavanju politike i postupaka okupatora i domaćih izdajnika. To je bilo tim potrebnije što su kontrarevolucionarne snage, oslonjene na njemačke divizije i korpuse, pokušavale sve do kraja rata da na tlu istočne Bosne održe svoje oružane jedinice i grupe.

Naravno, najvažnije mjesto političkog djelovanja komunistata u jedinicama Narodnooslobodilačke vojske bile su njihove čete i bataljoni, štabovi i ustanove u kojima su se nalazili. U 27. diviziji taj rad je bio vrlo intenzivan i gotovo svakodnevan. Njegov sastavni dio je bio i kulturno-prosvjetna aktivnost koja je uvijek oživljavala čim bi došlo do predaha u borbama. Cio taj rad bio je programiran i manje više usklađivan i sa potrebama političkog trenutka i u odnosu na osobenosti boračke populacije kojom su popunjavane jedinice Divizije.

Opšta karakteristika političkog djelovanja bila je permanentna težnja da svaki borac spozna i prihvati politiku narodnooslobodilačkog pokreta, a onda da bude njen tumač u svojoj jedinici i među narodom. U okviru tog vaspitnog procesa u ratu ništa nije moglo biti ubjedljivije od ličnog primjera. U sudaru s neprijateljem znalo se koje prvi krenuo najuriš ili na bunker, ali isto tako koje zaostao ili pobjegao; u tegobnom ratničkom životu, koji je bio ispunjen oskudicama, teškim fizičkim naporima, pogibijama i ranjavanjima, patnjama i svakojakim odricanjima-svako asocijalno ponašanje je bilo oči i nailazilo na otpor i osudu; u ratu je svaki poziv na borbu za slobodu bio bezvrijedan ako iza njega nije bila spremnost da se djelom pokaže i dokaže. Među komunistima jedinica 27. divizije nije bilo ustručavanja i snebivanja da se javno ističe svačije ponašanje. Najbolji su pohvaljivani, ističani za primjer, ali se nije ćutalo ni

O onim koji su grijeshili. Rijetko su u tome pravljjeni izuzeci. A kada su i činjeni, najčešće se to radilo da se sačeka da se pojedinci poprave. Ali, ako kritika i razgovori nisu dali očekivane rezultate, slijedile su sankcije sve do skidanja sa funkcija i raspoređivanja u čete za borca (kada se radilo o starješinama), a u najtežim slučajevima (kada se radilo o izdaji i sličnim deliktima) vojni sudovi su izricali i smrtne kazne, što je u životu divizije bila rijetka mjera. U kontekstu usvojenog metoda obrade borbenih dejstava i života Divizije nije bilo moguće šire i pojedinačno govoriti o mnogim ljudima, njihovim podvizima, humanosti, samopožrtvovanju, o ljudskim sudbinama; o tome bi se prava životna istina jedino mogla dobiti književnim postupkom.

Važna obilježja ratnog života 27. divizije bila su ratno drugarstvo, međusobno povjerenje i humani odnosi među ljudima, prema svakom vojniku i starješini. Etičke vrijednosti koje je razvila i razvijala jugoslovenska revolucija bile su dragocjena snaga i izvor pregalaštva i entuzijazma koji je prožimao svaku jedinicu. One su olakšavale tegobe svakodnevnog ratničkog života, udvostručavale borbene napore i oplemenjivale svakog čovjeka.

U jesen 1944. godine u jedinice 27. divizije ušlo je, pored drugih novih boraca, i više stotina vojnika iz raznih neprijateljevih formacija (domobrana, milicije, zelenog kadra, 13. SS divizije i četnika). U moralno čvrstoj, humanoј i potpuno politiziranoј sredini četnih i bataljonskih kolektiva i ti bivši neprijateljevi vojnici brzo su postali borci koji su prihvatili politiku narodnooslobodilačkog pokreta i to dokazivali u teškim borbama koje su jedinice Divizije imale do kraja rata. Dosta njih su postali desetari, vodnici a i komandiri četa a više desetina ih je kraj rata zatekao i u redovima organizacija KPJ i Skoja.

Raspoloživi izvori ne daju mogućnost da se sumiraju rezultati borbi 27. divizije, da se i odgovarajućim brojnim veličinama iskažu naponi, borbena umješnost i efikasnost njenih brigada i nje kao cjeline. Podaci o broju poginulih, ranjenih, a dijelom i zarobljenih neprijateljevih vojnika, i o zadobijenom plijenu u borbi nisu potpuni, neki nisu pouzdani, a dijelom nisu ni tačni. Takve je besmisleno zbrajati. Isti je slučaj i sa gubicima divizije. I oni su nepotpuni, ali ne toliko kao prethodni. Međutim, i njihov zbir, mada bi izrazio neku veličinu, ne može se izvesti do pouzdane osnove. Isti je slučaj i sa podacima o učinku jedinica Divizije u rušenju komunikacija, industrijskih objekata i u uništavanju transportnih sredstava neprijatelja.

Ali, i bez tih kvantitativnih pokazatelja nije teško - bez dugog nabiranja - sumirati najvažnije rezultate koje su ostvarili borci i starješine 27. divizije tokom rata: ona je sama, ili u saradnji sa drugim jedinicama NOV i POJ, dva puta tukla grupacije četnika pod neposrednom komandom Draža Mihailovića; uništila je ustašku grupaciju kod Odžaka; nekoliko puta tukla je sebi brojno ravne njemačke snage, uspješnom borbom u jesen 1944. godine uticala je da se mijenjaju operativni planovi njemačke Grupe armija E; i tokom rata zauzimala je ili definitivno oslobađala gotovo svaki grad u istočnoj Bosni južno od Majevice i Trebave. Iz tog kratkog pregleda može se zaključiti kakvu je ulogu imala i kakav je doprinos dala 27. istočnobosanska udarna divizija pobjedi nad neprijateljem.

STARJEŠINSKI SASTAV 27. DIVIZIJE TOKOM RATA

1. Stab divizije

komandanti: Pero Kosorić (X 1943-IX 1944 godine) i Miloš Zekić (X 1944-V 1945)
politički komesari: Hasan Brkić (X-XI 1943), Pavle Goranin (XI 1943-1 1944) i Zarije Skerović (III 1944-V 1945)
zamjenik komandanta: Ratko Perić (X-XII 1944)
načelnici štabova: Rudolf Petovar (XI 1943-IX 1944), Vojislav Ilić (X 1944-11 1945) i Jakob Vodušek (II-V 1945)
pomoćnik političkog komesara: Asim Hodžić (I-V 1945)
obavještajni oficiri: Zvonko Grakalić (X 1943-V 1944) i Slobodan Bobar (IX 1944-V 1945)
intendanti: Veselin Radojčić (X 1943-XI 1944) i Džemal Fejzo (XI 1944-V 1945)
referenti saniteta: Borka Pihler (X 1943-VI 1944), dr Stojanka Đurić (VI 1944-V 1945)
načelnik propagandnog odsjeka: Bedrudin Makić (I-V 1945)
omladinski rukovodilac: Aleksandar Milanković (I-V 1945)

2. Politodjel divizije

rukovodilac: Đuro Medenica (III—IX 1944)
članovi: Čedomir Minderović, Savo Božović i Radenko Bročić (III—IX 1944)

3. 2. krajiška brigada (za vrijeme dok je bila u sastavu 27. divizije)

komandant: Dragan Stanić
politički komesar: Idriz Čejvan
zamjenici komandanta: Dušan Egić (do I 1944. godine) i Milan Zgonjanin (od I 1944)
pomoćnik političkog komesara: Vojin Lukić
načelnik štaba: Anton Kolundžić (XI 1943-III 1944) i Irfan Krilov (od III 1944)
obavještajni oficir: Đuro Poljak
intendant: Ranko Zgonjanin

referent saniteta: Hajro Kulenović
omladinski rukovodilac: Nedo Ljubičić
rukovodilac politodjela: Đuro Medenica
članovi politodjela: Tomaš Perović i Radenko Bročić

4. 16. muslimanska brigada

komandant: Salem Čerić (do XII 1944), Spasoje Mičić (XII 1944 -IV 1945)
i Omer Dedić (IV-V 1945)
politički komesari: Muhidin Begić (do XI 1944), Asim Hodžić (XI 1944-1
1945) i Camil Kazazović (I-V 1945)
zamjenici komandanta: Mirko Batričević (do VII 1944), Spasoje Mičić
(XI-XII 1944), Arslan Gotovušić (XII 1944-1 1945), i Omer Dedić (III-IV 1945)
pomoćnici političkog komesara: Mirko Brenjo (do IX 1944), Asim Hodžić
(IX-XI 1944), Camil Kazazović (XI 1944-1 1945) i Ahmet Đonlagić (I-V 1945)
načelnici štaba: Ervin Salzberger Stanko (do XII 1944), Milivoje Koprivi-
ca (XII 1944-1 1945) i Selim Zelinčević (III-V 1945)
Obavještajni oficiri: Hilmija Šahimpašić (do IX 1944), Mehmed Mujbego-
vić (IX-XI 1944), Avdo Iširlija (XI 1944-11 1945) i Abdurahman Bakić (II-V
1945)
Intendanti: Džemal Fejzo (III-XI 1944) i Isam Muftić (XII 1944-V 1945)
referenti saniteta: Adem Akšamija (III-XII 1944), i Ankica Jovanović-Zvi-
cer (XII 1944-V 1945)
omladinski rukovodioci: Nadžija Biser (do IX 1944), Arif Tanović (IX-X
1944) i Ešrefa Mahić (XI 1944-V 1945)

5. 17. majevička brigada za vrijeme dok je bila u sastavu 27. divizije)

komandanti: Veljko Lukić Kurjak (X-XII 1943) i Dušan Egić (od I 1944)
politički komesar: Milutin Pejanović
zamjenik komandanta: Mitar Minić (X-XI 1943) i Petar Borojević (od I
1944. godine)
pomoćnik političkog komesara: Svetolik Gospić Brko (X 1943-1 1944) i
Mile Malešević (od I 1944)
načelnik štaba: Zvonko Radeljkić
obavještajni oficir: Vojo Maksimović Sotir
intendant: Boro Jovanović
referent saniteta: Bogdanka Budisavljević Boka
omladinski rukovodilac: Branka Danite

6. 19. birčanska brigada

komandanti: Vojislav Ilić (X 1943-IX 1944), Vojo Ivanović Crnogorac (IX
1944-1 1945) i Ratko Jovičić (I-V 1945)
politički komesari: Rade Jakšić (X 1943-IX 1944) i Nikola Andrić (IX
1944-V 1945)
zamjenici komandanta: Stojan Milnović (XII 1943-IX 1944) Svetozar Vu-
ković Žarko (IX 1944), Spasoje Mičić (IX-XI 1944) i Mirko Simić (XI 1944-V
1945)
pomoćnici političkog komesara: Milan Vuković (X 1943-1 1945), Pero Jo-
vičić (I-II 1945) i Miloš Ilić (II-V 1945)
načelnici štaba: Jakob Vodušek (IX 1944-11 1945) i Živko Gajić (II-V 1945)

obavještajni oficiri: Slobodan Bobar (X 1943 IX 1944), Stjepan Šarić (IX-XI 1944), Jozo Andrum (IX-XII 1944) i Đokan Sović (I-V 1945)
intendanti: Rajko Mičić (X 1943-XI 1944) i Petar Krstić (XI 1944-V 1945)
i Rosa Marić
referenti saniteta: dr Đorđe Dragić (X 1943-11 1944), Ravijola Jovanović Rava (III-X 1944), Blagoje Visić (XI 1944)
omladinski rukovodioci: (Stojan Babić (X 1943-1944), Vidak Simeunović (VIII 1944), Cordana Tanasković (VIII 1944-11 1945) i

7. 20. *romanijska brigada*

komandanti: Mitar Minić (V 1944-11 1945) i Radomir Sčepanović (III-V 1945)
politički komesari: Grujo Novaković (V-VIII 1944), Radomir Sčepanović (VIII 1944—III 1945) i Košta Banjac (IV-V 1945)
zamjenici komandanta: Mihailo Bjelaković (V-VI 1944), Vojo Ivanović Crnogorac (VI-IX 1944), Slobodan Kezunović (IX 1944-11 1945) i Momir Koprivica (III-V 1945)
pomoćnici političkog komesara: Radomir Sčepanović (V-VIII 1944) i Ratko Altarac (VII 1944 -V 1945)
načelnici štaba: Jakob Vodušek (V-IX 1944), Milivoje Koprivica (X-XII 1944) i
obavještajni oficiri: Dušan Uzelac (VI-XII 1944) i Meho Imamović (XII 1944-V 1945)
intendanti: Lazo Novaković (V 1944-V 1945)
referent saniteta: Žaki Finci (V 1944-V 1945)
omladinski rukovodilac: Miloš Piljuga

IZVORI I LITERATURA

1. Arhivska građa

Arhiv Vojnoistorijskog instituta, Beograd, fond NOP-a (dokumenti štaba 27. divizije, i 16. muslimanske, 17. majevičke, 19. birčanske i 20. romanijske brigade, a djelimično i štabova 3. korpusa i 38. divizije), fond NDH (dio «dokumenata ustaško-domobranskih jedinica i kvislinških ustanova na području istočne Bosne koji se odnose na dejstva 27. divizije); fond njemačkog okupatora (samo nekoliko dokumenata vezanih za dejstva 27. divizije), fond četničkih jedinica (takode, samo nekoliko dokumenata koji su od značaja za rad jedinica 27. divizije).

Arhiv Centralnog komiteta Saveza komunista Bosne i Hercegovine Sarajevo, dokumenti iz fondova PK KPJ za Bosnu i Hercegovinu, Oblasnog komiteta KPJ za istočnu Bosnu i okružnih komiteta KPJ za Romaniju i za Birač koja se odnose na rad i dejstva 27. divizije, a i dokumenti Divizijskog komiteta KPJ u 27. diviziji.

2. Objavljena građa

Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda, Vojnoistorijski institut, Beograd, i to:

- tom I, knjige 5 i 15,
- tom II, knjige 10 do zaključno sa 15,
- tom III, knjige 6 i 7,
- tom IV, knjige 18. do zaključno 35,
- tom IX. knjige 6. do zaključno 9,
- tom X, knjiga 1, i,
- tom XII, knjige 3. i 4.

Zbornik dokumenata sanitetske službe u narodnooslobodilačkom ratu, Sanitetska uprava JNA, Beograd, knjiga 1 i 10.

Arhiv Komunističke partije Bosne i Hercegovine, tom I, knjige 1. i 2, izdanje Istorijskog odjeljenja Centralnog komiteta KP BiH, Sarajevo, 1950. godine.

3. Literatura

3.1. Knjige

(studije, monografije, memoari i si)

dr Zdravko Antonić i Jeremija Perić, Birač u narodnooslobodilačkoj borbi, Univerzal, Tuzla, 1982.

Bogdan Bosiočić, 21. slavonska NOU brigada, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1981.

Rodoljub Colaković, Zapisi iz oslobodilačkog rata, Svjetlost, Sarajevo, 1977.

Ahmet Đonlagić i Ćamil Kazazović, Borbeni put 16. muslimanske NOU brigade, Istorijski arhiv, Sarajevo, 1981.

Hronologija oslobodilačke borbe naroda Jugoslavije 1941-1945, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1964.

Danilo Komnenović i Muharem Kreso, 29. hercegovačka divizija, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1979.

Krajiške brigade, Redakcioni odbor (za redakciju - Drago Mažar), Banja Luka, 1954.

Gligo Mandić, 17. istočnobosanska divizija, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1976. godine.

Friedrich - August V. Metzsch, Die Geschichte der 22. infanterie divizion 1939-1945, Hans Henning Podzun - Kiel, 1952.

Milutin Morača, Ratni dnevnik, Vojno delo, Beograd, 1962.

Živojin Nikolić Brka, 22. divizija, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1972.

Dane Olbina, Ratni dani, Svjetlost, Sarajevo, 1972.

Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941-1945, Vojnoistorijski institut, Beograd, knjiga 1. i 2, 1957-1958. godina.

Milojica Pantelić, 25. divizija, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1977.

Rudi Petovar, Sesta proleterska istočnobosanska brigada, Vojnoistorijski institut JA, Beograd, 1951. godine.

Pregled istorije Saveza komunista Jugoslavije, Institut za izučavanje istorije radničkog pokreta Jugoslavije, Beograd, 1963.

Sedamnaesta majevička brigada, Univerzal, Tuzla, 1980.

Jozo Tomasevich, Četnici u drugom svjetskom ratu, Liber, Zagreb, 1979.

Dušan Uzelac, Grmečke bijele noći, Narodna armija, Beograd, 1969.

Žarko Vidović, Treća proleterska brigada, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1972.

Vojna enciklopcija, sveske, 1,2. i 5, (odgovarajući članci koji se odnose na 27. diviziju), Redakcija Vojne enciklopedije, Beograd, 1958-1962. godine.

Mladen Vukosavljević i Drago Karasijević, Pedeset treća NOU srednjobosanska divizija, Zadrugar, Sarajevo, 1969.

Jovo Vukotić, Druga proleterska divizija, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1972. godine.

3.2. Članci i rasprave

Nikola Andrić, 19. birčanska NOU brigada, istočna Bosna u NOB-u Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1971. godine.

Šalim Čerić, Napad 16. muslimanske i 20. romanijske brigade na njemačku motorizovanu kolonu, Istočna Bosna u NOB-u, 2.

Ahmet Đonlagić, Kroz drevne vratničke kapije u Sarajevo, Sarajevo u revoluciji, knjiga 4, Istorijski arhiv Sarajeva, 1981.

Rasim Hurem, Konceptija nekih muslimanskih političara o položaju Bosne i Hercegovine u vremenu od sredine 1943. do kraja 1944. godine, Prilozi, sveska 4, Institut za istoriju radničkog pokreta, Sarajevo, 1968.

Isti, Sporazumi o saradnji između državnih organa Nezavisne Države Hrvatske i nekih četničkih odreda u istočnoj Bosni 1942, Prilozi, sveska 2, Institut za istoriju radničkog pokreta, Sarajevo, 1966. godine.

Isti, Pokušaji nekih građanskih muslimanskih političara da Bosnu i Hercegovinu izdvoje iz okvira Nezavisne Države Hrvatske, Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine, godina XVI, Sarajevo, 1965.

Uroš Kostić, Operacije »Kugelblic« i »Šnešturm«, Vojnoistorijski glasnik, br. 4, 1957. godine.

Aco Lukić Kurjače, Proboj na Romanovcu, Sedamnaesta majevička NOU brigada, Tuzla, 1980. godine.

Cvijetin Mijatović, Izvještaj o organizacionom i partijskom radu KPJ za Bosnu i Hercegovinu, Osnivački kongres Komunističke partije Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1950. godine.

Mitar Minić, Ratni put 20. romanijske brigade, Istočna Bosna u NOB-u, knjiga 2.

Slavko Odić, Nijemci su otkrili našu šifru za vezu sa jedinicama, Politika, Beograd, 22. i 23. april 1980. godine.

Jeremija Perić Ješo, Borbeni put 17. majevičke brigade, Istočna Bosna u NOB-u, knjiga 2.

Isti, Borbeni put 17. majevičke brigade, Sedamnaesta majevička NOU brigada, Tuzla, 1980. godine.

Rudi Petovar, Dvadeset sedam istočnobosanska divizija, Istočna Bosna u NOB-u, knjiga 2.

Savo Preda, Četnički pohod na istočnu Bosnu, Istočna Bosna u NOB-u, knjiga 2.

Isti, Slom i rasulo četnika, Sarajevo u revoluciji, knjiga 4, Istorijski arhiv Sarajevo, Sarajevo, 1981. godine.

Abdulah Sarajlić, Sarajevska operacija, Vojnoistorijski glasnik br. 1, 1975. godine.

Holm Sundhaussen, Obavještajna služba i policijski aparat Hajnriha Himlera u »Nezavisnoj Državi Hrvatskoj« 1941 - 1945, Vojnoistorijski glasnik, br. 2, 1972.

M. Topolovac, Likvidirana je najokorelija grupa ustaških koljača, Front slobode, Tuzla, 6. jun 1945.

Dušan Uzelac, Druga krajiška u borbi za Tuzlu, Istočna Bosna u NOB-u, knjiga 2.

Isti, Borbe 2. krajiške brigade u istočnoj Bosni u decembru 1943, istočna Bosna u NOB-u, knjiga 2.

Isti, Njemački prodor u istočnoj Bosni od 19. do 31. marta 1945. godine (operacija »Maigewiller«), Vojnoistorijski glasnik, br. 1, 1978. godine.

Dušan Uzelac i mr Muharem Kreso, Sarajevska operacija (1. mart - 12. april 1945. godine), Sarajevo u revoluciji, knjiga 4.

SADRŽAJ

UVOD	Strana 7
----------------	-------------

Prvi dio

FORMIRANJE DIVIZIJE	11
1. 2. krajiška brigada	12
2. 17. majevička brigada	14
3. 19. birčanska brigada	16
4. 18. hrvatska brigada	17
5. Romanijski NOP odred	18

Drugi dio

NA PRILAZIMA SARAJEVU	19
1. Poraz četnika. Zauzimanje Sokoca	20
2. U gornjem Podrinju	33
3. Na južnim prilazima Sarajevu	39
4. Dejstva 18. hrvatske i 19. birčanske brigade	46

Treći dio

NJEMAČKA ZIMSKA OFANZIVA	50
1. Moralno-političko stanje i borbene mogućnosti jedinice divi- zije pred ofanzivu	55
2. Pokret na Romaniju i borbe u okruženju	60
3. Proboj iz okruženja, napad na neprijatelja u Brezi i zauzimanje Vareša	76
4. U novom okruženju i proboj iz njega	83
5. Borbe 19. birčanske brigade u toku ofanzive	100

Četvrti dio

NA ROMANIJ I U GORNJEM PODRINJU	105
1. Oslobođenje Vareša	107
2. Učešće 19. birčanske brigade i Romanijskog odreda u napadu na neprijatelja u Tuzli	112

3. Borbe na prostoriji Han-Pijesak, Sokolac, Rogatica	118
4. Pokret i borbe u gornjem Podrinju	130
5. Okruženje 16. muslimanske brigade kod Rešetnice i proboj iz obruča	141
6. Manevar u dolinu Neretve i prebacivanja na Romaniju	150
7. Samostalna dejstva ojačane 16. muslimanske brigade	158

Peti dio

U LJETNIM OPERACIJAMA 1944. GODINE	170
1. Reorganizacija i sređivanje jedinica 27. divizije	171
2. Borbe u srebreničkom kraju	176
3. Dejstva u dolini Spreče i na Romaniji. Kompletiranje divizije	186
4. Novi naponi da se ovlada srebreničkom krajem	192
5. Boj na Bačkovcu	197
6. Borbe između Han-Pijeska i Vlasenice	204
7. Povratak u Birač	210
8. Još jedan napad na neprijatelja u Srebrenici	217
9. Izvlačenje iz okruženja	224
10. Moralno-političko stanje jedinica divizije	231

Sesti dio

OSLOBODENJE TUZLE	245
1. Oslobođenje Kladnja i Zvornika	248
2. Oslobođenje Tuzle	256
3. Čišćenje doline Spreče	267
4. Popuna jedinica. Proslava godišnjica 16. i 19. brigade i 27. divizije	279

Sedmi dio

NA GLAVNOM NJEMAČKOM Odstupnom pravcu	290
1. Borbe za komunikacije između Sarajeva i Višegrada	292
2. Borbe protiv njemačkih snaga od Višegrada do Sokoca	318
3. Zasjeda na Sjemeću i drugi prepadi na njemačke kolone	329

Osmi dio

RAZBIJANJE ČETNIČKE GRUPACIJE	341
1. Povlačenje od Rogatice ka Han-Pijesku	348
2. Razbijanje SS pukovske borbene grupe »Skenderberg«	356
3. Poraz četnika u Birču	364
4. Razbijanje četničke grupacije na prilazima Tuzli	372

Deveti dio

BORBE U DOLINI DRINE	384
1. Moralno-političko stanje jedinica divizije na početku 1945. godine	386
2. Dejstva oko Vlasenice i na drumu do Sokolca	395
3. Borbe protiv ustaških i četničkih grupa	410
4. U probouju njemačke odbrane između Drinjače i Zvornika	414
5. U borbama sjeverno od Zvornika	432
6. Rad i dejstva divizije do pokreta na Glasinac	442

Deseti dio

U SARAJEVSKOJ OPERACIJI	448
1. Borbe na Glasincu	450
2. Pripreme za oslobođenje Sarajeva'	457
3. Okruženje njemačkog 363. puka na Romaniji	462
4. Prodor u Sarajevo	470
5. Borbe za oslobođenje Zavidovića	480

Jedanaesti dio

NA POSLJEDNJEM RATNOM ZADATKU	493
1. Poraz četnika u dolini Bosne	496
2. Početne borbe protiv ustaške grupacije	501
3. Borbe ojačane 27. divizije protiv ustaške grupacije	507
4. Uništenje neprijatelja	514

Dvanesti dio

ZAKLJUČAK	521
Prilog 1 - Starješinski sastav 27. divizije tokom rata	531
Izvori i literatura	535

Tehnički urednik
Andro Strugar

Jezički redaktor
Vera Prelević, prof
*

Korektor
Božidar Ivanković

Omot
Dijana Ivanišević

Štampanje završeno septembra 1983. godine

Stampa: Vojna štamparija - Split